

Ferhat KOCA*

Ehl-i Sünnet isimlendirmesinin değeri nedir; böyle bir isim belirlenmemiş olsaydı yerine ne önerilebilirdi?

Hadis, fıkıh ve kelam kaynaklarında bulunan birçok tarihî bilgi ve verilerden anlaşıldığı kadarıyla, “ehl-i sünnet” teriminin kullanılması, İslam düşünce tarihinde hicrî ikinci asrın başlarına kadar ulaşmaktadır. Bu terimin başlangıçta, hukukî hükümlerin çıkarılması sırasında sünnet ve reyin hangi ölçüde kullanılması gerektiği konusunda fukahâ arasında ortaya çıkan ehl-i rey ve ehl-i eser ya da ashâbu'r-rey ve ashâbü'l-hadis ayrışmasını ifade etmek üzere kullanıldığı söylenebilir. Ancak, bu terim bir yandan fikhî bir ayrışmayı ifade ederken, eşzamanlı olarak da kullanım alanını genişletmiş ve ehl-i hadisin akaid sahasındaki görüşlerini ifade etmeye başlamış, hatta bu yeni anlam onun ilk manasına galebe çalarak, o artık akîdevî/kelamî bir nitelik kazanmıştır. Zaman zaman ehl-i hadisin söz konusu ehl-i sünnet kavramını, “ehl-i hadis” ile özdeşleştirme gayretlerine rağmen, artık adı geçen terim İslam düşünce tarihinde kelamın konusu haline gelmiştir. Öte yandan, akaid ve mezhepler tarihi kaynaklarına bakıldığı zaman, her fırkanın kendisini ehl-i hak olarak nitelediği ve gerçek sünnet ehlinin kendileri olduğunu söyledikleri görülür. Bu çerçevede mesela Şia, Mutezile, Havâric, Ehl-i hadis ve Eşarîler hep kendilerinin gerçek sünnet ehli olduğunu savunmuşlardır. Hatta klasik mezhepler tarihi kaynaklarına bakıldığı zaman, onlarda bütün görüş ve ilkeleri tespit edilmiş bir “ehl-i sünnet” mezhebine rastlanmaz ve Eşarîlik başta olmak üzere, bugün ehl-i sünnet olarak kabul edilen çeşitli gruplar Sıfâtiyye adı altında incelenir. Dolayısıyla, ehl-i sünnet kavramının Eşarîlik, Maturîdîlik ve aşırılığa kaçmayan Selefiyyeyi içerecek şekilde genişlemesi çok sonralara ait bir gelişmedir.

Ehl-i sünnet isimlendirmesi yerine başka hangi ismin önerilebileceği konusuna gelince; böyle bir soruya cevap vermeye kalkışmanın, anakronizme düşmek olacağından endişe ederim. Bununla birlikte, İslam hukuk tarihi üzerinde çalışan birisi olarak şu kadarını söyleyebilirim: Şayet ehl-i rey ve ehl-i eser tartışmaları fikhî temelden başka zemine kaymamış olsa idi, “ehl-i hadis” anlamında “ehl-i sünnet (ehl-i sünne ve'l-âsâr)” kavramını doğru ve isabetli bir kavram olarak görür idim. Ancak, söz konusu kavramın fikhî çerçevesini aşmış, önce ehl-i bidat ve ehl-i ehvânın zıddı olarak, daha sonra da Şiî karşıtlığını ifade etmek için kullanılmış olmasını isabetli bulmuyorum. Ne var ki, bundan dolayı da tarihi yargılayamayız. Çünkü her fikir ve düşünce hareketi sosyolojik bir ihtiyaçtan doğar. Şayet, ehl-i sünnet kavramı, İslam tarihi boyunca sosyolojik bir ihtiyaca cevap verememiş olsaydı, yani toplumsal bir zümreyi ve onların duygu ve düşüncelerini ifade ve temsil edememiş olsaydı, onun günümüze kadar yaşaması mümkün olmazdı. Buna rağmen, ehl-i sünnet ve zıddı olan kavramların hadis, fıkıh, kelam ve mezhepler tarihi ilimlerinde geçerli olan bütün kullanım şekilleri ve bu kavramların temsil ettiği grupların iddiaları dikkate alındığı zaman, hem ehl-i sünnet mensuplarının hem de karşıt grupların şemsiye birer isim altında

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi. ferhatkoca@yahoo.com

toplanması bakımından, ehl-i sünnetin “Muhafazakârlar”, karşıtları olan bütün İslamî grupların ise “Yenilikçiler” adı altında toplanmasını daha isabetli bulurdum.

Ehl-i Sünnet’in çatısını kuran temel unsurlar nelerdir?

Ehl-i Sünnet terimi, “sünnet”in İslam teğriindeki öncelikli yerini ifade ettiği yani nassın otoritesine vurgu yaptığı kadar, öncekilerin izlerinden gitmeye ve selef-i sâlihînin otoritesine de vurgu yapar. Bu vurgular ise tamamıyla muhafazakâr ve geleneksel bir düşünce ve toplumsal yapıyı öngörür. Ayrıca, bu vurgular, hem düşüncede hem de idari, sosyal ve kültürel alanlarda ifrat ve tefritten uzaklaşmayı, böylece uyum ve ittifakı ve itidalli davranmayı gerektirir. Dolayısıyla, bu özellikler, bir taraftan ehl-i sünnetin temel unsurlarını, diğer taraftan da ehl-i sünnet olmanın doğal sonuçlarını ifade eder.

Ehl-i Sünnet düşüncesinin ilim ve fikir tarihi içindeki rolü hakkında ne dersiniz?

Ehl-i sünnet mensupları, başta Gazzâlî ve İbn Teymiyye gibi büyük temsilcileriyle bir taraftan Batınilerle mücadele edip, Batını tevil yollarını kısıtlayıcı girişimlerde bulunurken; öte taraftan da zühd ve takva ilkelerini benimseyerek şerî (meşru) bir tasavvufa destek vermişlerdir. Yine ehl-i sünnet Gazzâlî, İbn Rüşd ve İbn Teymiyye gibi temsilcileri aracılığıyla, akıl ile vahiy arasında bir uzlaşmaya varmış ve sarîh akıl ile sahih nakil arasında herhangi bir çatışmanın söz konusu olamayacağını kabul etmiştir. Bu temel kabul, ehl-i sünnet mensuplarının düşünce dünyalarının genişlemesine büyük katkılarda bulunmuştur. Hele, ehl-i sünnetin imanı amelden ayırması ve ehl-i kible olanları tekfirden kaçınması, fikir ve düşünce hayatında özgürlük alanının daha da genişlemesine sebep olmuştur. Öte yandan, ehl-i sünnet mensuplarının imamların (halifenin) Kureyşîliği ilkesi hakkındaki genel kabulleri, onları biraz Arap merkezli idari anlayışlara sevk etmiş ise de İslam coğrafyasının tek elden ve tek merkezden yönetilemeyecek kadar genişlemesi ve zamanla tavâifu'l-mülûkün ortaya çıkması, bu anlayışı zorunlu olarak yumuşatmıştır. Ayrıca, günümüz ifadesiyle, anayasa ve idare hukukunda, ehl-i sünnetin fitne korkusuyla fiilî duruma onay vermesi, kaos karşısında istikrarı tercih etmesi, Sünnî bireylerde itaat duygusunu yerleştirmiştir. Ehl-i sünnet mensuplarının kültürel genlerine işleyen bu itaat duygusunun ise her zaman olumlu sonuçlar verdiğini söylemek mümkün değildir. Belki de bu duygular sebebiyle hâlâ ehl-i sünnete mensup İslam dünyasının büyük çoğunluğunda muhalif düşünceler yaygınlık gösterememiş ve meşru muhalefet hareketleri kök salamamış; böyle bir durum ise, söz konusu coğrafyalarda oligarşik ve mutlakiyetçi meyillerin güçlenmesine, sonuçta bireysel özgürlüklerin kısıtlandığı, tam rekabet ve şeffaflığın, yarışma ve adaletin yerleşemediği sosyal ve toplumsal yapıların yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Ehl-i Sünnet, fırkalaşma tarihinde hangi hususları tetikleyici/etkileyici olmuştur?

Ehl-i sünnetin özellikle de Ahmed b. Hanbel gibi bazı ehl-i hadis mensuplarının halku'l-Kuran meselesinde Mutezile ile giriştikleri fikrî ve siyasî mücadeleyi kazanmaları; akâid, kelam, fıkıh usulü, İslam felsefesi, mezhepler ve dinler tarihi gibi pek çok alanda özgün düşüncelere sahip olan ve İslam düşünce tarihinde rasyonaliteyi temsil eden Mutezile'nin önce zayıflamasına, daha sonra da tarih sahnesinden çekilmesine sebep olmuştur. Bu durum, fikir ve kültür hayatında aklî istidlâl ve değerlendirmelerin ağır bastığı kitaplar yerine daha çok hadis ve fıkıh kitaplarının ve ehl-i sünnetin

onayladığı tasavvufî eser ve tarikatların yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle, hadis edebiyatı içerisinde yer alan ve “kütüb-i sitte” adı verilen temel altı hadis kitabının ve birçok başka temel hadis kaynağının, özellikle Mutezile karşısında kazanılan zaferden sonraki yıllarda telif ve cem edilmiş olması, hem ehl-i sünnetin toplumdaki saygınlığını hem de ehl-i hadisle irtibatını göstermektedir. Öte yandan, sınırlı sayıda ve sınırlı yerlerde bulunan Hâricîler Ehl-i sünnet açısından önemli bir rakip olarak sayılmadığı takdirde, Mutezile gibi büyük bir rakibi tesirsiz hale getirdikten sonra, ehl-i sünnet artık Şia (Râfıza) ile baş başa kalmış ve bundan sonra “Sünnî” terimi, “Şia karşıtı” anlamına dönüşme sürecine girmiştir. Şu kadar var ki, bazı katı hadis ve selef taraftarları, Mutezile’yi tarih sahnesinden sildikten sonra, yine de mücadele etmeden duramamış ve genel anlamıyla ehl-i sünnet çerçevesinde kabul edilen, ancak yaptıkları çeşitli teviller ve akıl yürütmeler sebebiyle kendilerinden bazı küçük ton farkları bulunan Eşarîlerle ve hatta Ebü’l-Hüseyn el-Basrî gibi bir takım Mutezile bilginlerinden istifade eden İbn Akîl gibi bazı Hanbelîlerle mücadele etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, İslam düşünce tarihinde özellikle aşırı selefî ve Hanbelîler ile bilhassa Şâfiî-Eşarîler arasında yaşanan mücadelelerin, ehl-i sünnet mensupları ile Mutezile veya Şia arasında yaşanan mücadelelerden aşağı olmadığı dahi söylenebilir. Ehl-i sünnet içerisindeki ehl-i hadis ve selefî düşünce mensuplarının bütün bu mücadeleleri, genel olarak İslam düşüncesinde ve toplumsal hayatında gittikçe katılaştıran bir muhafazakarlığın ve fıkhîta meydana gelen taklit ve taassubun en önemli etkenlerden biri olarak sayılabilir.

Ehl-i sünnet-siyaset erk ilişkisi: Çatışma ve diyalog hakkında ne dersiniz?

Yukarıda da belirtildiği üzere, ehl-i sünnet mensupları genel olarak hilafetin Kureşîliği ilkesini ve fitnenin yayılmasını engellemek amacıyla iktidarın zorla el değiştirmesini onaylamışlardır.

Hilafetin Kureşîliğini kabul eden ehl-i sünnet ve ehl-i eser mensupları, özellikle de Hanbelîler, bu genel kabulleri dolayısıyla sürekli olarak Abbâsî hilafetini desteklemiş ve bu hilafeti zaafa uğratacak her türlü siyasi hareketin karşısında olmuşlardır. Başta Selçuklu Türkleri olmak üzere, İslam coğrafyasının bazı bölgelerinde ortaya çıkan çeşitli meliklere (tavâifü’l-mülûk) karşı tavır almışlardır. Hanbelîlerin bu siyasi yaklaşımları, Bağdat Abbâsî hilafetinin Büveyhîlerin ve Türklerin himayesine girmesi ve bu himayelerde bulunma sürecinde açık bir şekilde görülür. Daha sonraki dönemlerde de Osmanlılara karşı İslam dünyasından gelen en büyük taciz ve yıkıcı darbeler, yine bir Hanbelî geleneğinden gelen Muhammed b. Abdulvehhâb ve onun siyasi partneri olan Muhammed b. Suûd’un öncülük ettikleri Vehhâbî-Suûdî hareketinden kaynaklanmıştır. Büyük çoğunluğunu Hanbelîlerin oluşturduğu bu grubun siyasi söylemleri, net olmamakla beraber, İslam dünyasındaki Arap milliyetçiliğinin ilk tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Hicrî ikinci yüzyılda yaşanan ehl-i hadis ve ehl-i rey tartışmaları sırasında, ehl-i hadisin çoğunluğunun Arap asıllı, ehl-i rey mensuplarının çoğunluğunun ise mevali olması gerçeği ile ehl-i hadisin en önemli temsilcileri olan Hanbelîlerin, Abbâsî hilafetini zayıflatan tavâifü’l-mülûka karşı çıkmaları arasındaki siyasi rabita araştırılmaya değer bir konudur.

Öte yandan, ehl-i sünnet düşüncesindeki “fitne korkusuyla fiilî/de facto durumu meşru görme” eğilimi, devlet geleneğinde ihtilal ve darbelerin önünü açmış ve yukarıdaki üçüncü soruya verilen cevaplarda belirtildiği gibi, anayasa ve idare hukuku alanlarında şura ve meşveretin, bugünkü anlamıyla demokratik değerlerin gelişmesini

önlemiştir. Belki de sırf bu genel kabul sebebiyle, ehl-i sünnet mezhebi, çeşitli iktidarların kendilerini meşrulaştırma aracı olarak kullanılır olmuş ve hatta ehl-i sünnet, “mezhebü’s-sulta” adıyla, iktidarların mezhebi sayılmıştır. Mesela, özellikle halku’l-Kuran tartışmalarının son bulması ve Mutezilenin kötürümleşmesinden sonraki süreçte, Abbâsî halifelerinin başkent Bağdat’ta ve benzeri büyük şehirlerde çeşitli Hanbelî vaizleri görevlendirmiş olmalarının arkasında, söz konusu halifelerin ehl-i sünnet mensuplarıyla iyi ilişkilerde bulunmak veya onları kontrolleri altında tutmak gibi bir amaç bulunmuş olabilir. Daha sonraki dönemlerde, örneğin Osmanlılar ile Safevîler ve bilhassa Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında geçen savaş ve mücadelelerle ilgili olarak, çeşitli Osmanlı fetva mecmualarında verilen fetvaların da ehl-i sünnet inanç ve ideolojisini korumaya yönelik gibi gözükmekle birlikte, temelde siyasal iktidarın savunmasından ibaret olduğu görülür. Ayrıca, bu durum tek taraflı da değildir. Tarihî kaynaklarda verilen bilgilerden, yukarıda adı geçen iki Türk bahadırı ve sultanının konuya yaklaşım biçimlerinin birbirine paralel olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şah İsmail de kendisine sağlam bir taban bulabilmek için Şii anlayışlara ve kitlelere sığınmıştır.

Öte yandan, hukuk kaynakları hiyerarşisinde akla önemli bir yer veren ve Mutezile rasyonelliğini kendisine ilke edinen Şia’nın imametin nass ile tayini, imamın masum olması ve imamın gaybeti gibi konuları yorumlama ve meşru gösterme gayretlerini şaşkınlıkla izlemekle beraber, ehl-i sünnet ile Şia arasındaki en temel farklılıkları teşkil eden bu konulardan özellikle imamın masum oluşu meselesinde, ehl-i sünnet bilginlerinin de Sünnî dünyanın çeşitli padişah ve sultanlarına masumiyet atfetmelerini ve hatta bir takım ilmî eserlerde ve hukuki metinlerde bu mukaddes ve masum oluşun açıkça ifade edilmiş olmasını ayrı bir şaşkınlıkla izlemekteyiz. Buna şu örnekler verilebilir:

“Hürriyyet şîâr ebu’l-ahrâr fârûk-ı iktidâr zıllullah fi’l-ard şevketlü kudretlü azametlü *metbû-ı meşrû ve mukaddesimiz* “Sultân Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni” Efendimiz Hazretlerinin...” (Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1295, “Takvîm-i Vekâyi” Matbaası, İkinci cildin kapak sayfası). “Zât-ı hazret-i hilâfetpenâhînin *nefs-i hümayunu mukaddes ve her türlü mes’ûliyetden masûn ve mahfuzdur.*” (Ahmed Midhat, *a.g.e.*, II, 321-322)

“İmâmü’l-müslimîn, hâdimü’l-Haremeyni’ş-Şerîfeyn, hârisü emânâti seyyidi’l-keveyn ve hâfîzu bünyâni dîn-i mübîn şevketlü Pâdişâhımız Gâzi-i âlî Büyük Abdülhamîd Hân-ı sâni Efendimiz Hazretleri min kibelî’r-Rahmân hâiz-i hilye-i muallâ-yı hilâfet buyruldukları cihetle *kâffe-i ehli tevhlâd ve imânın eb-i müşfik-i mededresi ve veliyyü’l-emr-i mukaddesidir.* Cümlesi bir ana ve babadan doğmuş öz karındaş gibi olan bütün müslümanlar zât-ı âli-i cenâb-ı hilâfetpenâhîlerinin yed-i hümayunlarına vedâ-i ilâhîdir.” (Nazif Surûrî, Nazif Surûrî, *Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye*, Kostantiniyye 1315, Mâlûmât Gazeteleri ve Tâhir Bey Matbaası, s. 21-23).

“Beşinci maddesinde dahî musarrâh olunduğu üzere *zât-ı hazreti pâdişâhînin nefsi-i nefis humâyunları mukaddes ve gayr-i mes’uldür.*” (Ömer Ziyâüddîn (Dağıstâni), *Hadîs-i erbaîn fî hukûk-ı selâtîn*, İstanbul 1326, s. 2).

Bu metinlerde geçen, padişahların “mukaddes”liği ifadelerini, sadece anayasa hukuku bakımından, “devlet başkanlarının, yaptıkları hukukî eylem ve işlemlerden sorumlu olmamak” şeklinde anlamak yeterli olmasa gerektir.

Sosyo-kültürel hayatta Ehl-i Sünnet düşüncesinin yansımaları nelerdir?

Yukarıdaki üç, dört ve beşinci sorulara verilen cevaplar içerisinde, bu soruya cevap teşkil edecek unsurlar bulunmaktadır.

Takrîbü'l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?

Mezheplerin birbirine yaklaştırılması düşüncesi, mezhep ihtilaflarının fazlaca arttığı ve artık bu tartışmaların İslam toplumunu yordduğu ve İslam birliğine zarar verir hale geldiği dönemlerde daha çok kendisini gösterir. Bu çerçevede, son dönemlerde İslam hukuk mezhepleri hakkında “Orta Mezhep (el-Mezhebü'l-Vasat)”, “Kitap ve Sünnet Mezhebi (Mezhebü'l-Kitâb ve's-Sünne)” ve “Mezhepler Birliği (Câmiu'l-eimme)” gibi öneriler ileri sürüldüğü gibi; akâid ve kelam mezhepleri arasında da “takrîbü'l-mezâhib” gayretleri görülmektedir. Bu takrib çalışmaları ise daha çok ehl-i sünnet ile Şia mensupları arasında yapılmaktadır.

İnsanlar, aklî ve fikrî kapasiteleri bakımından birbirlerinden farklı oldukları gibi, her biri ayrı birer antropolojik, sosyolojik, kültürel ve coğrafi çevrenin ürünleridir. Bu bakımdan mezhepler arası farklılıkları gidermek ve bütün insanları tek bir nokta veya görüşte cem etmek, imkânsız denecek kadar güç bir iştir. Dolayısıyla, şayet takrîbü'l-mezâhib çalışmalarının gayesi, İslam dünyasında mevcut fikhî veya itikadî mezhepleri birleştirmek ve onları tek bir noktada cem etmek ise, bu bizce mümkün değildir. Ancak, bu çalışmaların amacı, mezhep alt kimliklerini korumakla beraber, İslam veya Müslüman üst kimliğine vurgu yaparak, bu üst kimlik altında bir araya gelmek ve aynı üst kimliğe sahip fert ve toplumlar arasında bir gönül ve ülkü birliğine ulaşmak ise, böyle bir çalışma hem mümkün hem de saygıya değer bir çalışma olur. Kaldı ki, birinci soruya cevap verirken de belirttiğimiz gibi, bütün düşünce hareketleri, sosyolojik bir ihtiyaca cevap verdikleri sürece hayatîyetlerini devam ettirebilirler. Toplumsal bir zümrenin mensubiyet duygusuyla bağlanma ihtiyacı hissetmediği bir düşünce hareketinin veya mezhebin yaşama şansı yoktur.

Günümüz ilim, düşünce ve sosyal hayatı bakımından Ehl-i Sünnet ne anlam ifade etmektedir?

Doğrusu, bu soruya cevap vermekte oldukça zorlandığımı itiraf etmeliyim. Çünkü bugünün küreselleşen dünyasında, çeşitli dinî veya düşünsel sorunlar da o sorunlara verilen cevaplar da gittikçe globalleşmekte; küreselleşmenin etkisiyle mahallî mezhepler, diller ve alt kimlikler giderayak azalmakta veya tarih sahnesinden çekilmektedir. Bütün bu alt kimlikler ve renkler, insanlığın ortak değerleridir. Bunların korunması ve insanoğlunun dokuduğu rengârenk kültür atlası içerisinde her bir rengin yer alması, bütün insanlık için hem bir emanet hem de büyük bir iftihar vesilesidir. Ancak, tarihî ve mahallî renkleri korurken, tarihi tekrar etmekten ve zaman tüneline yaşayarak tarihsel sorunları ve cevaplarını kendi sorun ve cevaplarımız yapmaktan kaçınmalı; sorunları ve cevaplarıyla kendi tarihimizi kendimizin inşa etmesinden ve kendi yeni düşünce ekol ve mezheplerimizi üretmekten de geri durmamalıyız. Zaten insanlığın kültür atlasına yeni bir ilmek atmak da ancak bu yolla olabilir.